

Др Зоран Аврамовић

Институт за педагошка истраживања

Београд

UDK: 371.95

ISBN 978-86-7372-148-4, 17 (2012), p.124-141

Originalan naučni rad

КРИЗА МОРАЛА У СРПСКОМ ДРУШТВУ И ОБРАЗОВАЊУ И «МОРАЛНО ДАРОВИТА ЛИЧНОСТ»

Резиме: У раду се појам морала схвата као разликовање слободe и неслободe или аутономије и хетерономије (Кант). У првом делу се разматра морална криза образовања и васпитања у српском друштву као последица заокрета од аутономних ка хетерономним образовно-васпитним концепцијама. Екстремни индивидуализам је глобалистичка морална и друштвена категорија која подрива начела и вредности социјалне интеграције и шире друштвене солидарности. Овај индивидуализам се практично појављује као егоизам. Критички се анализирају циљеви западноиндивидуалистичке концепције моралних вредности у образовању као и препреке на путу њиховог остваривања: породица, културна традиција, вишенационални састав државе. Разматра се појам морално даровите личности ученика. У закључном делу, тврди се да је дубока друштвена и политичка промена условила стања моралне кризе како на институционално-образовном, тако и на појединачном плану. Апсолутизација појединца одузима право држави и друштву да обликују морално јединство и осећање солидарности припадника друштва.

Кључне речи: образовање, грађанско друштво, морална криза, Србија.

О моралу и друштву. Ако је друштво систем међуљудских односа у коме се појединци повезују у веће или мање целине онда морално понашање има значајну улогу у њиховом обликовању. Друштво не би могло да опстане без моралних норми и дужности. Морал је људско дело (радња) усмерено према другима и према себи у складу са осећањима дужности и савести а не због личне користи. Моралне норме о добру и злу ствара друштво, друштво и морал су у односу међудејства али се ови појмови различито схватају у породици, групи, нацији, држави, свету (традиционални–модерни, егоизам–алтруизам). У сваком друштвеном односу човек је потенцијално морални субјект а то значи да поседује слободу избора. Управо је слобода услов моралног понашања зато што тек у таквој ситуацији појединац може преузети одговорност.

Свако друштво у свом развоју имало је и раздобља моралне аномије. То су ситуације кризе, рата, револуција, природних катастрофа са социјалним последицама. У савременим друштвима постоји неколико типова морала: породични, традиционални, утилитарни, нормативни, новаторски (реформистички).

Појединац својим одрастањем усваја већ постојеће моралне и обичајне норме у друштву, држави и нацији. Те норме се стварају током дуге историје колективног и индивидуалног живота. По Кантовој филозофији морала, моралан човек се руководи начелом обавезности и дужности у чињењу добра а не властитом коришћу или осећањем милосрђа. Поступај тако да увек имаш у виду добро другог човека, тако гласи Кантов морални императив. Кант хоће да каже да морална норма обавезује по себи, из своје унутрашње сврхе а не као средство за стицање неке користи. Да би човек деловао морално он мора да буде слободан. Без слободног деловања нема моралног понашања. Поред слободе, као услов моралног деловања појављују се знање, савест и воља.

Идеал моралног живота је морално самоусавршавање. Онај човек који тежи верности, храбрости, праведности, скромности, поштењу, честитости, истинољубивости припада онима који су морално узвишени. Овај идеал појединац треба да следи без обзира на могуће одсуство друштвених награда и признања за морално деловање.

Друштвене промене у Републици Србији – општа оријентација на профит. Друштво у коме живимо налази се у свеколиким трансформацијама од којих посебно треба подвући напуштање социјалистичког солидаризма и прелазак на беспопштедну тржишну капиталистичку конкуренцију.

Посткапиталистичко, грађанско друштво некритички гаји веру у способност појединца да преузме одговорност за свој положај у друштву, при чему потискује значај формалних социјалних структура и институција као што су породица, држава, традиција. Практичан учинак грађанског друштва је јачање егоизма и локализма.

Грађанско друштво је свим својим елементима окренуто правима и потребама појединца. У односу на државу он је тај који испоставља само захтеве. Таква концепција грађанског друштва нужно потхрањује егоизам, компетитивност, сепаратизам, локализам.

Грађанско друштво занемарује значај институције државе и нације (моћ и колективна осећања). То је кључно место у овом пројекту. Питање је, међутим, како се конституише општи интерес без државе и нације? Друга једна струја промотера грађанског друштва залаже се за светску владу, за ограничени суверенитет, при чему заобилазе проблем легитимности померања суверенитета на мега државе таквог међународног устројства. Шта се добија новим нападом на државу? Да ли је »одумирања државе« могућна грађанска замисао?

Настојање да се универзализује један друштвени модел превиђа чињеницу да свако друштво има своје специфичне историјске и структурне проблеме. Не могу се механички пресађивати институције из једног на друго културно и политичко искуство. Форсирање страног искуства може да нас уведе у поље моралне хетерономије. У супротном, добићемо покушај стварања новог човека али овога пута то неће бити »комуниста« већ »грађанин«.

Питање је како повезати наслеђе са модерношћу, како повезати националну традицију са концептом грађанског друштва и његових моралних вредности? Уколико ово питање остане без одговора, морамо рачунати са концептом грађанског друштва као новим обликом друштва који није укоренен у неким елементима традиционалних друштава. Грађанин се не може одвојити од националитета зато што друштвене вредности нису окренуте само према прагматском, ефикасном, профитном.

Форсирање западног модела капитализма у Републици Србији изазива и изазиваће моралне проблеме а не само привредне политичке и идентитетске. Васпитање и образовање за моралне вредности је производ друштвене средине и личних диспозиција. Наш начин мишљења, наша уверења и ставови у великој су мери дело родитељског утицаја. У ово васпитно искуство укључује се дејство самокритике, односно она схватања која се рађају из искуства сваког појединца.

На делу имамо сукоб начела аутономије и хетерономије. Напори и настојања да се српско друштво вестернизује неизбежно производи кризу моралне свести и моралног понашања. Традиција солидаризма и духа заједнице убрзано се потискује начелом агресивног индивидуализма и тржишном конкуренцијом у свим областима живота.

Водеће моралне вредности савременог капиталистичког друштва су оријентација на сопствено добро, индивидуализам, прагматизам, опортунизам, напредак. Другим речима, утилитарни морал је основна морална оријентација у грађанско-капиталистичком друштву, друштву у коме појединци пливају у «леденој води себичног рачуна».

Морална промена у српском образовању и васпитању. Школа је, поред породице, кључна институција у моралном васпитању (карактер личности). Она у дечију личност „уграђује“ оно што се у друштву разумева као добро и пожељно разним наставним средствима. Критичари васпитања карактера указују на опасност индоктринације (Миочиновић, 2004). Независно од теоријских гледишта на овај проблем, чињеница је да систем образовање преузима моралне вредности из друштвеног поретка (и традиције) и уграђује их у наставне програме, уџбенике и наставну праксу.

Истраживања вредносних опредељења младих пре 1990. године показују да млади највише прихватају сазнајну и алтруистичку вредносну оријентацију (Рот и Хавлека, 1973) а најпривлачнији стил живота младих крајем 90-тих био је социјални стил, па стваралачки (Васовић, 1988). После 2000. године показала су доминацију его-вредности у Србији. Ове вредности су јачале и пре 2000. али су са политиком европских интеграција („окретање Европи“) избиле на врх вредносне лествице. Преовлађујуће вредности младих почетком 2000. биле су – утилитаризам, хедонизам, индивидуализам. Иза ових вредности следиле би сазнајне, прометејске, социјалне, алтруистичке, политичке. Негде између нашле би се породичне и стваралачке пошто су у функцији остварења индивидуалних вредности (Јањетовић, 1997).

Истраживање вредносних оријентација младих 2006. године показују да преовлађује усмереност на личну добробит (утилитаризам и хедонизам) а мање на добробит другог (алтруизам, прометејско-активистички стил), (Јоксимовић, Максић, 2006). Ауторке закључују да у две претходне деценије, јача тенденција пораста популарности начина живота који доприносе личној добити. Да ли из таквог вредносног опредељења младих може да се развија идеал моралног усавршавања – поштење, честитост, праведност, истинољубивост?

Како објаснити ове промене у моралним вредностима? Може ли се ова промена именовати као криза (криза као последица напуштања просоцијалних моралних вредности)?

Морална промена у српском друштву манифестује се као заокрет од аутономних образовно-васпитним концепцијама према хетерономним (европски стандарди). У средишту тог заокрета налази се идеја о човеку, грађанину, ученику, детету као центру укупне организације друштвеног живота. Екстремни индивидуализам као глобалистичка морална и друштвена категорија подрива начела и вредности наслеђене социјалне интеграције и групно-професионалне и шире друштвене солидарности. Овај индивидуализам се практично појављује као егоизам.

Полазна тачка моралне кризе у српском образовању и васпитању налази се изван националног система, дакле у некритички преузетим иностраним обрасцима васпитања и образовања. Визија западног друштва се нормативно преузима и примењује. Тако, школа је кренула путем образовања и васпитања појединца, грађанина за друштво у коме ће он бити закупљен првенствено сопственим животним пројектима и плановима. Његов однос према свету биће инструменталистички: други је само средство за твој успех. Грађанистичко схватање морала ставља тежиште на индивидуалистичком поимању правде (релативизам) а не на универзализацији начела правде.

Грађанизовани образовни и васпитни систем је производ оне образовне политике по којој школа треба да васпитава младе за грађанско друштво при чему је потпуно нејасан однос према културној националној традицији и моралним вредностима које конкретно-историјско друштво обликује током векова.

У средишту «нових» моралних вредности је васпитни образац борбе за материјални успех, борбе за новац. Оне моралне вредности као што су верност, поверење, праведност, честитост, истинољубивост, уступиле су место егоистичко-прагматским и хедонистичким вредностима. Други човек је само средства у твојим животним плановима. Идеал младог човека је да буде *manu maker*. У основи ових промена моралних опредељења, налази се заправо инструментализација другог човека. Човек више није циљ већ средство за сопствене планове.

Такав човек није потекао из традиције, ни из солидаристичке културе Србије. Он је производ западноевропског капитализма, друштва утемељеном на појединцу који слободно бира свој смисао живота. У савременим интерпретацијама ова идеја се јавила као облик недржавног организовања грађана, као систем оних иницијатива и институција које сузбијају моћ и утицај државе на живот појединца и његових асоцијација (Кин, 1996).

Тачка ослонаца свих теорија грађанског, индивидуалистичког морала налази се у критици државе, при чему се становишта разликују само у модалитетима елиминације државе из социјалног поља живота људи. Један од најважнијих филозофских извора ових теорија, свакако је Поперово дело *Отворено друштво и његови непријатељи* (1994). Традиционално друштво је органска заједница а отворено друштво апстрактна заједница са индивидуалним правима. У операционализацији овакве идеје издваја се подручје личних интереса као нешто што је супротно државним (општим) интересима.

Ова теоријска струја мишљења о грађанском друштву минимализује моралну страну општих интереса (јавно добро) за рачун појединца – грађанина и његових права која се схватају као надређена заједници, држави и нацији.

Како је српско образовање одговорило на изазов доминантног међународног концепта грађанског морала?

Савремени концепт грађанског образовања, има за циљ да се моралне вредности колективитета – нације, државе, класе – замене индивидуалним вредностима а одлука у име заједнице, замени одлуком у име појединца. Као суштинске карактеристике грађанских моралних вредности у српском образовању, могу се навести имитација и преузимање «модерних» западноевропских концепција.

Грађански морал треба да *афирмише* све ове политичке вредности и знања који су примерени појму »отворено друштво«. Идеје, трговина и културни додири су покретачке снаге отвореног друштва. Појединац треба да самостално одлучује о проблемима са којима се суочава (учинити грађанина појединца компетентним и одговорним за учествовање у животу заједнице).

Изгледа да је најважнија васпитна и образовна вредност у реформи моралних вредности: промена *личности* (интелектуално, емоционално, вољно, морално) или стварање

одређеног типа личности и развијање одговарајућих особина. Реч је о изградњи »партиципативно усмереном грађанину«. То се постиже комуникацијом у групи, решавањем сукоба, права и одговорности, партиципацијом, заштитом и кршењем права (*Приручник за грађанско васпитање*, 2001). Грађанско морално образовање отвореног друштва центрирано је на појединца који је суочен са личним одлукама.

Све наведене моралне вредности грађанског васпитања и образовања сабирају се у једној тачки: концепт треба засновати на сазнајној и вредносној »опреми« појединца да решава приватне проблеме и да учествује у њиховом решавању. Човек треба да се оспособи за управљање својим животом. Из образовног концепта потискују се вредности државе, нације, националне културе, историјске свести (Аврамовић, 2003).

Овде указујем на два друштвена извора его-оријентације у моралном понашању младих у Републици Србији.

Србија постаје део наднационалних европских интеграција. Образовање се огледа у стварању јединственог, стандардизованог система на простору држава чланица Европске Уније. Међутим, нејасноћа се показује у прецизирању распона обавезних, пожељних и аутономних моралних вредности европских повезивања. Да ли националним образовањима преостаје само трансмисиона улога за европске вредности или и неки простор за самосталност? Овде се полази од претпоставке да је образовање у свим досадашњим облицима државног уређења било производ националног наслеђа и селективног преузимања иностраних модернизација. Догодио се *заокрет* у последњих двадесетак година: образовни стандарди Европе су постављени изнад националног идентитета, а самим тим и моралне вредности су релативизоване на националној листи.

Основни проблем у тако схваћеном процесу приближавања различитих система образовања Европе, није само у начину уграђивања моралних грађанских вредности у некадашње социјалистичке школске програме, већ пре свега у сазнајном односу према образовном и вредносном наслеђу. Све је јача тенденција јачања наднационалних вредности у школским уџбеницима (Аврамовић, 2000). Другим речима, за друштва са јаким националним традицијама, поставља се питање начина на који, у систему образовања, повезати

историју са савременошћу, национално памћење са либералним тржиштем и светском банком, историјску борбу за националну слободу са универзалним слободама и правим, генерацијске жртве за стварање властите државе са пројектима наднационалних држава.

Други извор моралних промена у Србији је снажан продор тржишта у образовање. Српско образовање, очигледно, налази се на путу јачања улоге новца онога који се образује у приватним и државним школама и факултетима. Ученици и студенти, односно родитељи мораће да преузму део образовног (финансијског) ризика на своја плећа.

Србија се суочава са продором тржишта у образовање. Мора се афирмисати пракса конкуренције између државног и приватног образовања. Са становишта модерне организације привреде оваква тржишна основа образовања је логична последица друштва оријентисаног на профит. Када профит постане једно од основних начела друштвене целине, готово је немогућно изузети неки део друштвеног простора од ефеката успеха и зараде. Па ипак, улазак бизнис логике у образовање не значи да су основне недоумице и противречности, које се тичу наставе (студирања) и државе, разрешене. Поставља се питање: да ли ширење бизниса у образовање доприноси његовом квалитету и моралном усавршавању ученика и наставника?

Данас не треба никог уверавати о постојању сиве економије и корупције у образовању. То значи да се образовање одвија изван легалних оквира и при том доноси финансијску добит наставницима или власницима образовних установа а при том су лишени законске контроле. Ту врсту образовања нико не контролише нити финансијски нити програмски.

Сива економија у образовању у њеним искуственим облицима, сигурно је један баласт са становишта моралних и правних стандарда. Корупција у образовању обухвата стицање знања и академских титула помоћу новца или неких других услуга. Узимање новца за «положени» испит је типичан пример корупције. Постоји видљива продаја знања и невидљива. Скоро 80 одсто академаца било је приморано да купује уџбеник директно код професора. (Антонијевић, Љ. 2007).

Шта да ради држава у друштву у коме свако мисли о себи а не о општем интересу? Оно мора пре свега да анализира

узроке нелегалног и неморалног стицања новаца у образовању. Неке административне мере могу бити ефикасне. Али, држава ће учинити нешто да се смањи ова потреба само уколико подигне квалитет образовања на виши ниво.

Проблем рационалности образовања за моралне вредности. Идеал моралног самосавршавања, можемо да анализирамо посредством тумачења вредносних садржаја неких основних моралних појмова или њиховим упоређивањем са становишта различитих друштава. Ако пођемо од претпоставке да је српско друштво претежно солидаристичко а западно претежно конкурентско, добијамо са становишта моралних вредности, овакво поређење.

	Верност	Храброст	Поштење	Праведност	
Солидаристичко Српско друштво	Дата реч	За колектив	Општи интерес	Закони, осећање правде	
Грађанско Капиталистичко (конкурентно) друштво	Оверени уговор	За себе	Властити интерес	Закони, моћ и сила	

	поштовање	истинољубље	доследност	
Солидаристичко Српско друштво	Слобода, патриотизам	Идеализам - Без користи	Реч (више) и дело	
Грађанско Капиталистичко (конкурентно) друштво	Поредок, индивидуализам	Прагматизам- Корисно	Реч и дело (више)	

Овакав садржај моралних вредности углавном се тумачи у кључу културних и друштвених традиција. Свака нација обликује моралне вредности под дејством мноштва фактора.

Антрополошка претпоставка западноевропских држава у приличној мери је другачија. Нововековне западноевропска друштва рачунају на особине личности које развијају оријентацију на богаћење, на егоизам и моћ. Његов пласман на тржишту зависи од његових способности а држава треба да му омогући фер борбу за успех и власт. Установа државе у западноевропској традицији имала је економске и социјалне функције. Личност у овим државама рачуна на

"помоћ" заједнице у регулисању услова живота а самим тим и на имплицитно моделовање особина личности.

У источноевропским - словенским демократијама личност је више у додиру са колективном историјом народа него са новим системима власти (Данилевски, у Аврамовић, 2008). Она је оријентисана на духовне и стваралачке вредности а мање на материјални успех. Православна хришћанска традиција инвестирала је највише у емоционалне карактеристике личности. Свет новца и богаћења није примарна потреба словенских народа. Експанзивна моћ у овим заједницама има скромнију укорјењеност него западноевропске. Личност је у овим словенским друштвима била више заокупљена душом него материјалним интересом. Уколико је ова опсервација тачна онда словенске културе имају као први задатак да под притиском глобализма модификују личност тако што ће појачати њена интересно-тржишна својства.

Управо у савременом ширењу западноевропског модела друштва на остале делове света, ширење које се често именује као глобализација, налазимо извориште моралне кризе у Србији или друштвима транзиције. Криза моралних вредности се разумева као поремећај, збрка, преокрет једног мање више устаљеног система вредности. Криза је судар вредности и борба за превласт.

Школа треба да систематски и методично настоји да млади усвоје моралне вредности. Али које? На који начин? Коју ће теорију да прихвати: 1) деонтолошку (извршавање дужности), 2) консеквенцијалистичку (бави се узроком и последицом деловања), 3) теорију врлина.

Да ли ће се школа (програми и уџбеници) бавити више знањем о моралу, моралним нормама или предметом моралног суда: 1) намерама и мотвима (афекти, интереси, самољубље), 2) поседицама поступка које актер предвиђа? Како доћи до високог степена сагласности око одговора на ово питање?

Морално даровита личност ученика. Шта би уопште значила морално даровита личност ученика? Може ли се овај појам дефинисати?

Морално даровита личност може да се разуме на неколико начина: 1) следи моралне идеале, 2) доследан у понашању и достајанствен у држању, 3) слободно бира и прихвата последице свог избора, 4) свест о ирационалној

суштина морала и напор да се сачува морални интегритет, 5) морално понашање у одређеној ситуацији.

Даровитост схваћена као својство личности, подразумева скуп интелектуалних, креативних, мотивационих способности помоћу којих се постижу висока постигнућа која су значајна за ученика и његову друштвену средину (Максић, 1998.). Да ли препознајемо ученика који је морално даровит? Које су способности потребне за морално даровиту личност ученика? Да би ученик био морално даровит он мора да поседује особине које нису нужни наставак даровитости неких посебних (интелектуалних, уметничких, физичких) способности. Другим речима, изузетна постигнућа у знању и учењу не морају да кореспондирају са моралним понашањем ученика. И обрнуто. Морални пример ученика није (не мора да буде) истовремено и сазнајни пример.

Зашто је морална даровитост несводива на друге облике даровитости? Морално даровита личност је значајно више усмерена на општа начела понашања а не на сопствена постигнућа.

Три особине морално даровите личности су неопходне: знање о добру и злу, слобода избора, одговорност за сопствени избор (последиче).

Знање о добром и рђавом у људима, вршњацима, друштву, свету је карактеристика морално даровите личности. Али и код самог себе. Међутим, за морално деловање је потребна и *храброст* да се изабере оно што је добро. А то није особина које има превише.

Морално даровитог ученика препознајемо и у његовом односу према особеном знању. Зашто је важно повезивање ученичког знања са моралом? Знање је доступно људима различитих карактерних особина. А свако знање може да се користи за праведне и неправедне циљеве. С друге стране, моралан однос према знању нам улива поверење у пословним као и другим односима између људи. Чисто знање не постоји. Увек нека личност (установа) посредује између знања и корисника знања. А тај посредник није обавезно и моралан човек. Неко ко има медицинско знање може да производи дрогу. Знање у медијима може да се користи и за необјективно информисање. Управљање може да користи знање више за личну корист а мање за остваривање циљева организације. Отуда важност повезивања знања и морала.

Знање о друштву не би смело да се задржи на описивању, анализирању, објашњавању. Оно мора да укључи и критичке анализе а оне претпостављају вредносне судове. Приговор да вредносни судови имају субјективни карактер, отклања се у поступку њиховог повезивања са моралним судом. У односу на знање, морални судови допуштају универзализовање. Другим речима критички, морални судови у науци заснивају се на универзалном важењу, односе се на све људе и у том смислу су објективни.

Ученик показује дар за морално понашање тек уколико прихвати *слободу избора* сопственог практичног деловања. Управо је слобода услов моралног понашања зато што тек у таквој ситуацији ученик може преузети одговорност. А да би слободно бирао ученик мора да задовољи следеће услове: 1) да објективно постоје различите могућности, 2) да зна за друге могућности, 3) да аутономно бира између могућности, 4) да практично делује у складу са изабраним могућностима, 5) да не буде принуде а да буде одређен степен контроле над битни чиниоцима ситуације (Марковић, М.1997: 9).

Али за доношење моралних оцена потребна је савест и воља. Савест као врста моралне самооцене изражава оцену сопствених поступака на основу знања о последицама свог деловања. Универзалне моралне вредности (аутономно деловање, стваралаштво, умност, хумани односи са другим људим) нису израз објективно дате суштине човека већ само универзално присутне *могућности* човека. *Воља* да се издржи у саваладавању препрека могу да досегну моралне висине. Без јаке воље не могу се донети одлуке, а без одлука нема ни преузимања одговорности.

Зашто би се ученик ангажовао за моралне вредности? Зато што је једино човек у могућности да буде моралан (аутономија, свест, умност, друштвеност) а деструкцију и егоизам налазимо у целом органском свету. Друго, досадашњи историјски развој последица је остваривања и моралних вредности. Без тих вредности људско друштво би било у племенској заједници и робовласничком друштву.

Трећи услов. Морално даровитог ученика препознајемо по томе што се једнако руководи ваљаним намерама али и прихватњем *одговорности* за сопствене последице. Речи изговорени или практично понашање који су настали под утицајем слободне воље и свесне активности

подлежу моралном суђењу и моралној оцени. То је био њихов избор. А такво понашање израз је њихових карактерних црта.

Да ли морални субјект може бити одговоран за последице које производи његов говор или дело?

Ови су морално одговорни јер су морали да знају (предвиде) какве ће последице проистећи из њихових говора или понашања. Јавни ставови могу да буду корисни и штетни по појединца или колектив, поготову ако су израз *насиља* или пак производе насиље, под чим подразумевамо физичко повређивање, наношење материјалне штете али и емоционалном и моралном повређивању као што је застрашивање, срамоћење, социјална и политичка изолација, наношење политичке штете.

Морално даровит ученик потврђује се на више планова деловања. Морална оцена сопственог понашања је незаобилазна из дефиниције. Однос према другима је такође показатељ моралног дара. Трећи показатељ је морално деловање у корист општих националних и државних интереса.

Учинити добро дело, није понашање које се ограничава на оне које познајемо и који чине наше животно окружење. Брига за друштвену и државну целину је такође део дара за морал. Ми као појединци мислимо на себе и своје добро. Али морална свест обухвата и *одговорност* за колектив коме припадамо. Нормално је да имамо осећање учешћа у делима нације којој припадамо – добро или зло – због интереса целине а не појединачних, због моралних а не материјалних интереса. Имамо осећај да је судбина нације и наша судбина. Ми нисмо лично одговорни за поступке других припадника нације али «ако верујемо да је народ духовна и морална целина, да кроз време чува свој идентитет, иако покољења умиру а друга долазе уместо њих, онда је добро веровати да поред личне одговорности постоји и колективна, тј. одговорност народа као континуиране целине» (Колаковски, 2001: 42).

Одговорност за народ, тј нацију поразумева неравнодушност и учешће у колективном животу. Тако, сваки млади или стари припадник друштва има пуно морално право да анализира мотиве других чланова друштва који оцењују сопствени колектив – сујета, користољубље, идеолошки и политички интереси, допадање странцу. Не судимо на основу личне повреде већ погађања националног достојанства у нама.

Руководимо се општим вредностима нације а не посебним. Морални судови су израз свести о нацији и друштву.

Идеал моралног живота је морално самоусавршавање. Овај идеал појединац треба да следи без обзира на могуће одсуство друштвених награда и признање за морално деловање. Морално осетљив ученик је онај који, на основу слободног избора и знања, успоставља равнотежу између ЈА и МИ, између универзалних и националних вредности, између сопствених и општих интереса.

Како се приближити овом идеалу? Први начин је да усвојимо учење деонтолошког морала и да се у складу са моралним дужностима практично понашамо. Други начин је да прођемо кроз оно што се у хришћанству подразумева под грехом, а у књижевности под „пустоловима у злу, порочницима“ (Томас Ман). Искуство неморала је пут до моралних висина.

Неке тешкоће васпитања и образовања за моралну личност (ирационална страна морала). Морално понашање обухвата емоције, расуђивање и практично понашање и садржи објективну и субјективну компоненту. Ако један ученички чин оценимо као моралан онда то значи да је учињено добро дело у складу са осећањем савести и нужности а не због личне користи (Ђорђевић, Б; Ђорђевић, Ј. 2009). Дакле сваки ученички чин се вреднује у школи и друштву као добар или рђав али и онај који обавља тај чин процењује својом свешћу да ли је добар или није.

Развој моралних врлина и формирање моралне личности није једноставно школско остваривање моралних идеала. Ако је морална зрелост «способност самосталног расуђивања и формирање моралних начела» (Миочиновић, 2004: 87) онда ученик као морални субјект мора да се суочи са више антинимија. Сваки програм моралног васпитања не може да избегне неке темељне противречности социјалног и индивидуалног живота. Ово тим пре што морално васпитање развија облике ваљаног расуђивања а не преноси «врећу врлина», таблицу вредности, идеала (моралне садржаје). Ево неколико моралних антиномија.

Ситуација апсурда. Реч је о трагању за апсолутним, идеалним моралним вредностима. Свако трагање за апсолутом је унапред осуђено на пропаст. А то је фундаментална несагласност између човекових највиших моралних захтева и

света који тим захтевима не одговара. Човеков живот нема никаквог смисла, његов живот је апсурдан.

Људска природа. Морално понашање не може да поништи двоструко људске природе. Она открива непомирљиве тежње у бићу човека: сукоб моралних идеја или идеала и нагонске природе човека, односа страсти, разума и душе. Човек није способан за морални подвиг. Ако се ослонимо на књижевну слику овог питања биће довољно ово подсећање: Толстојеви јунаци су немоћни да у практичном животу примене Христову етику. Књижевни ликови Достојевског потврђују опаку истину по којој човек може да ради против сопствених интереса. Камијев Мерсо у власти је нагона самоуништења. Антрополошка анализа књижевних јунака открива горке истине о људској природи на коју културне и социјалне норме не остављају дубљи траг (Аврамовић, 2008).

Намере и остварења. Појединац не може да оствари неке вредности, ништа се не догађа по њиховој жељи; осећа се празнина, немоћ и узалудност човековог живота. Човек је немоћан, постоји несклад између човекових тежњи и стварности у којој оне треба да се остваре. Трагична је судбина човека. Све се дешава супротно од онога што је планирао и замишљао, случајности се поигравају са њим, постоји немогућност предвиђања. Морално узвишене и племените вредности не могу да се остваре. То је судбина човека.

Етика праведности и нехуманост. Свет вредности је ирационалан: захтеви етике (праведности) могу бити супротстављени захтевима хуманости. Вредности верског виђења света или филозофског учења не могу се остварити. Трагичност човековог постојања је у томе што праведност подразумева и нехуманост. Човеков живот је толико сложен и заплетен да нема вредносне таблице, која ће нам казати којим путем треба ићи. Ниједна вредност не може пружити поуздано и трајно уточиште на овом свету. Патње и људског зло су неотклоњиви из човековог живота.

Друштво и различити карактери. Проблем социјално-политичких оквира индивидуално-моралног понашања. Унутар друштвеног и политичког поретка могуће су различите индивидуално-моралне варијације и не постоји оно што је Ерих Фром изразио појмом друштвени карактер. Изнад свих социјално-политичких норми има једна индивидуално-морална

раван која се не да укротити и контролисати и која такорећи судбински одређује исход човековог понашања.

Закључак. Може ли се бити морално доследан у друштву агресивног индивидуализма и нарцистичке културе?

Морално даровита личност ученика понаша се и делује у складу са начелом дужности (општих вредности) а не личне користи и себичног интереса. Ако друштво подстиче утилитарни морал, ко је од младих људи спреман да плати цену алтруистичке оријентације. Опште добро се повлачи пред личном користи

Извор моралне кризе у систему васпитања и образовања није у образовању, већ у основној замисли грађанског друштва (модерном капитализму) у коме су профит и новац у врху друштвених и индивидуалних вредности. Утилитарни морал је у супротности са деонтолошким моралом општег добра.

Промене у моралним вредностима – его оријентација, утилитаризам, инструменталистички однос према свету и човеку у Србији, приписује се промењеним друштвеним условима. Друштво се схвата као последица појединачних интереса, потреба, вредности. (Другачије схватање је да друштво представља структурисану и организовану целину институција од које појединац зависи.) Имплицитна критика општих интереса, која је саставни део грађанског образовања, оспорава право држави да обликује морално јединство и осећање солидарности припадника нације.

Тежиште васпитања и образовања стављено је на личност ученика (когнитивне способности, комуникације, социјалне вештине, људска права), а колективне моралне вредности су од успутног значаја. Социјализација личности ученика као друштвеног бића (дух, тело, интелигенција, осећајност, лична одговорност, правичност, лепо) су у функцији материјалног успеха.

Институционално васпитање и образовање се прилагођава захтевима времена. Васпитава се и образује ученик за властити успех, за агресивни индивидуализам у чијем је средишту новац и материјално благостање. Друге моралне вредности су у њиховој сенци.

У таквим условима морално даровита личност ученика добија специфично значење. Она се може препознати према слободи избора моралних вредности и поонашањима у складу са избором. Слободан избор подразумева знање, свест, вољу

ученика. Даровит ученик је комплетно даровит када у своје знање укључи и морално понашање. Међутим, морална даровитост постоји (показује се) само у одређеним ситуацијама. Није могућно доследно морално понашање или континуирано придржавање моралних идеала. Разлози су у непредвидљивости друштвених процеса, доминантним друштвеним вредностима, односи моћи и интереса, егоистичкој оријентацији појединаца и група, нескладу намера и последица.

ЛИТЕРАТУРА:

- Аврамовић, З. (2003): Држава и образовање, ИПИ, Београд
- Аврамовић, З. (2006): Апорије образовања за демократију, ИПИ, Београд
- Аврамовић, З. (2008): Култура, Завод за уџбенике, Београд
- Аврамовић, (2008): Књижевност и социологија, Рашка школа, Београд
- Антонијевић Љ. (2007): Корупција у образовању (одбрањен специјалистички рад), ФПН, Београд
- Вебер, М. (1976): Привреда и друштво, Просвета, Београд
- Вујасин, Б. (2011): «Даровити и морално васпитање у условима глобализације», у Зборнику: Глобализација и даровитост, Вршац
- Демократија, васпитање, личност, (1997): ур. Зоран Аврамовић, ИПИ, Београд.
- Ђорђевић, Ј. Ђорђевић, Б. (2009): Савремени проблеми друштвено-моралног васпитања, Висока школа струковних студија за образовање васпитача, Вршац
- Зиновјев, А. (2002): Запад, Наш дом, Београд
- Образовање – скривена ризница, (1996): УНЕСКО-извештај међународне групе о образовању 21 века. Београд
- Јањетовић, Д. (1997): «Преференције животних стилова адолесцената и њихово опажање стила родитељља», Социолшки преглед, бр.1. 55-71.
- Јоксимовић, С. (2001): «Структура и корелати вредносних оријентација средњошколских ученика», Зборник ИПИ, бр.33. Београд
- Колаковски, Ј. (2001): Мини предавања о макси стварима, Плато, Београд
- Јоксимовић, С. Максић, С (2006): Вредносне оријентације адолесцената: усмереност према сопственој добробити и добробити других, ИПИ, бр.2. 415-429
- Попер, К. (1994): Отворено друштво и његови непријатељи, БИГЗ, Београд

- Моралност и друштвена криза, (1995): ИПИ, (Зборник радова), Београд
- Миочиновић, М.(2004): Морални развој и моралне вредности, ИПИ, Београд
- Марковић, М. (1997): Слобода и пракса, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Васпитање и алтруизам (1997): уредник Снежана Јоксимовић, ИПИ, Београд

Zoran Avramovic

Institute for education research
Beograd

THE MORAL CRISES IN THE CONTEMPORARY SERBIAN SOCIETY AND EDUCATION AND “MORAL GIFTED CHILDREN”

In the paper concept of moral is defined as different between autonomy and heteronomy (Kant). In the first part author considering moral crisis as a result of turn out from autonomy to heteronomy the education concept. Individual extremism as global moral and society category undermined the value social integration and solidarity. In the real life individual extremism is egoism. Author critically analyzes goals of westernization in the term of moral education and the obstacle on the way achievement: family, cultural tradition, multicultural state. In the conclusion, the author underline thesis that deeply social and political change are condition moral crises on the institutional-educational and individual aspects. Individual as absolute reduce the right of state and society that frame moral unity and felling solidarity member on the society. Author consider the concept of moral gifted personality in school. In the conclusion, author points out increasing egoism as key point civil society in the moral crises in the education.

Key word: education, civil society, moral crisis, Serbia.

